

**MAKNA ASPEKTUALITAS FRASA VERBA AKTIF
ING ANTOLOGI NOVEL EMAS SUMAWUR ING BALUARTI
ANGGITANIPUN PARTINI B**

**Ambar Retno Ningsih
11205241060**

Sarining Panaliten

Panaliten menika ngandharaken jinising frasa *verba aktif* ingkang nedahaken *makna aspektualitas* ing *antologi novel 'Emas Sumawur ing Baluarti'* anggitanipun Partini B. Panaliten menika ugi ngandharaken *makna aspektualitas* ingkang kamot mawi frasa *verba aktif* ing *antologi novel 'Emas Sumawur ing Baluarti'* anggitanipun Partini B.

Panaliten menika kalebet ing panaliten *deskriptif* ingkang migunakaken *metode deskriptif*. *Data* ingkang dipunginakaken inggih menika ukara-ukara ingkang ngewrat frasa *verba aktif* basa Jawi. Sumber *data* ing panaliten inggih menika *antologi novel 'Emas Sumawur ing Baluarti'* anggitanipun Partini B. Cara kangge ngempalaken *data* inggih menika kanthi *teknik* maos saha *teknik* nyerat. Caranipun nganalisis ing panaliten menika migunakaken *metode deskriptif*. *Data* menika dipun-*analisis* kanthi ngandharaken jinising frasa *verba aktif* saha makna aspektualitas ingkang kamot ing frasa *verba aktif*. *Validitas* ingkang dipunginakaken inggih menika *validitas intrarater* saha *interater*. *Reliabilitas* ingkang dipunginakaken inggih menika *reliabilitas stabilitas*.

Asiling panaliten menika awujud jinising frasa *verba aktif* ingkang nedahaken *makna aspektualitas* saha *makna aspektualitas* ingkang kamot ing frasa *verba aktif*. Jinising frasa *verba aktif* inggih menika frasa *verba modifikatif* saha frasa *verba koordinatif*. *Makna aspektualitas* ingkang kapanggihaken ing panaliten inggih menika: (a) *inkoatif*; (b) *progresif*; (c) *kontinuatif*; (d) *duratif*; (e) *perfektif*; (f) *repetitif*; (g) *habituatif*; (h) *iteratif*; (i) *komitatif*; (j) *semelfaktif*; saha (k) *intensif*. Titikanipun saben *makna aspektualitas* inggih menika: (a) *inkoatif* dipuntedahaken dening PFA wiwit saha awit; (b) *progresif* dipuntedahaken dening PFA lagi; (c) *kontinuatif* dipuntedahaken dening PFA isih, tansah, saha taksih; (d) *duratif* dipuntedahaken dening PFA sekedhap sawetawis; (e) *perfektif* dipuntedahaken dening PFA wis, mentas, mau, sasampunipun, sampun, wus, sawise, sabibaripun; (f) *repetitif* dipuntedahaken dening PFA rambah kaping enem, kaping pindho, maneh, saha malih; (g) *habituatif* dipuntedahaken dening PFA umume, lumrahe, saha adat saben; (h) *iteratif* dipuntedahaken dening PFA kadhangkala, sok, sedhela-sedhela, sekedhap-sekedhap, sawanci-wanci, terkadhang, saha asring; (i) *komitatif* dipuntedahaken dening PFA lan, kaliyan, saha sarta; (j) *semelfaktif* dipuntedahaken dening PFA kathik, ujug-ujug, saha dadak; (k) *intensif* dipuntedahaken dening PFA enggal saha enggal-enggal.

Pamijining Tembung: *Makna Aspektualitas, Frasa Verba Aktif, Antologi Novel Emas Sumawur ing Baluarti Anggitanipun Partini B.*

Abstract

This paper describes the types of active verb phrase that reveals the meaning of aspectuality. This study also explains the meaning of aspectuality that formed by an active verb phrase in 'Emas Sumawur ing Baluarti' anthology novels written by Partini B.

The research is included in qualitative research using descriptive method. Those datas are sentences that contain an active verb phrase using the Java language. The sources of data which is used in anthology novels titled 'Emas Sumawur ing Baluarti' written by Partini B. The method for collected datas of this study use the technique of reading and taking note. The way to analyze in this research using descriptive method. Those datas were analyzed by explaining the types of active verb phrase that reveals meaning and significance aspectuality formed by an active verb phrase. The validity is used validity intrarater and interater. Reliability is used reliability stability.

The result of this studies are the types of active verb phrase that reveals meaning and significance aspectuality that formed by an active verb phrase. Types of active verb phrases are modifikative verb phrase and coordinative verb phrase. The meaning of aspectuality which are found in this study are: (a) inchoative; (b) progressive; (c) continuative; (d) durative; (e) perfective; (f) repetitive; (g) habituate; (h) iterative; (i) comitative; (j) semelfactive; and (k) intensive. The marks each of meaning of aspectuality are: (a) inchoative shown by PFA *wiwit* and *awit*; (b) progressive shown by PFA *lagi*; (c) continuative shown by PFA *isih*, *tansah*, and *taksih*; (d) durative shown by PFA *sekedhap* and *sawetawis*; (e) perfective shown by PFA *wis*, *mentas*, *mau*, *sasampunipun*, *sampun*, *wus*, *sawise*, and *sabibaripun*; (f) repetitive shown by PFA *rambah kaping enem*, *kaping pindho*, *maneh*, and *malih*; (g) habituate shown by PFA *umume*, *lumrahe*, and *adat saben*; (h) iterative shown by PFA *kadhangkala*, *sok*, *sedhela-sedhela*, *sekedhap-sekedhap*, *sawanci-wanci*, *terkadhang*, and *asring*; (i) comitative shown by PFA *lan*, *kaliyan*, and *sarta*; (j) semelfactive shown by PFA *kathik*, *ujug-ujug*, and *dadak*; (k) intensive shown by PFA *enggal* and *enggal-enggal*.

Keyword: The Meaning of Aspectuality, Active Verb Phrase, 'Emas Sumawur ing Baluarti' Anthology Novels Written By Partini B.

A. PURWAKA

Basa inggih menika satunggaling cara kangge *komunikasi*. Basa minangka sarana kangge sastrawan, ingkang dipunrembag ingkang langkung endah saha gadhah teges tartamtu, mliginipun wonten karya sastra (*novel*). Ing *antologi novel* 'Emas Sumawur ing Baluarti' anggitanipun Partini B menika ngewrat mawarni-warni perkawis

mliginipun babagan *frasa verba* ingkang nedahaken *makna aspektualitas*. Pawadan panaliti naliti novel menika amargi ing novel menika kathah dipunpangguhaken *frasa verba* ingkang nedahaken *makna aspektualitas*. Kangge ngandharaken perkawis menika prelu dipunwontenaken panaliten. Pramila, panaliti menika badhe ngrembag bab *frasa* ingkang nedahaken *makna*

aspektualitas mliginipun ing tembung *verba* (kriya) *aktif* (tanduk) ing antologi novel ‘Emas Sumawur ing Baluarti’ anggitanipun Partini B.

B. GEGARAN TEORI

Miturut Arifin (2008: 1), *sintaksis* inggih menika *cabang linguistik* ingkang ngandharaken gayutanipun tembung wonten ing pocapan (*speech*). Pamanggih menika ugi dipunwedharaken dening Wibawa (2004: 9), widya ukara/*sintaksis* ngrembag bab frasa, klausa, saha ukara. Frasa, klausa, saha ukara menika satunggal lan satunggalipun boten saged dipunpisahaken, amargi wonten sambet rapetipun.

Miturut Arifin (2008: 1), frasa inggih menika gabungan kalih tembung utawi langkung ingkang sipatipun *nonpredikatif*. Frasa inggih menika *satuan linguistik* ingkang ngandharaken gabungan tembung utawi langkung ingkang boten gadhah titikan kados klausa (Tarigan, 1985: 68).

Frasa *verba* utawi frasa kriya inggih menika frasa ingkang intinipun tembung kriya, utawi bakuning frasa awujud tembung kriya (Sasangka, 2001: 133). Pamanggih menika dipuntambahi kaliyan pamanggihipun Chaer (1988: 368) bilih, frasa *verba* adatipun dados wasesa wonten ing ukara ingkang gadhah kalih warni *struktur*, inggih menika 1) *menerangkan-diterangkan* (M-D) saha *diterangkan-menerangkan* (D-M).

Frasa *verba* saged dipunperang adhedhasar ngelmu widya ukara saha cara anggenipun nyerat. Menawi adhedhasar ngelmu widya ukara/*sintaksis* frasa *verba* kaperang dados kalih inggih menika

frasa *verba transitif* saha frasa *verba taktransitif* (Muslich, 2008: 136). Adhedhasar caranipun nyerat jinising frasa *verba* wonten kalih inggih menika frasa *verba endosentrik atributif* saha frasa *verba endosentrik koordinatif* (Muslich, 2008: 136). Pamanggih menika dipuntambahi Ramlan (2005: 142) bilih, frasa *verba* kaperang dados tiga inggih menika frasa *verba endosentrik modifikatif*, frasa *verba endosentrik koordinatif*, saha frasa *verba endosentrik apositif*.

Miturut Sumarlam (2004: 178) wonten 11 warni *makna aspektualitas* ingkang nedahaken frase *verba* inggih menika:

1. *Aspektualitas inkoaktif*

Aspektualitas inkoaktif nggambaraken kawontenan ingkang kawiwitan utawi nggambaraken kawontenan ingkang titikanipun nedahaken prastawa kasebat sampun dipunwiwiti. Ing Basa Jawi *makna aspektualitas inkoaktif* saged dipuntitiki migunakaken PFA tembung ‘wiwit’ saha ‘lekas’. Tuladhanipun: ‘Susuhunan Amangkurat Agung **wiwit nandang** gerah’ (Sumarlam., 2004: 176). Frasa ‘wiwit nandang’ menika kalebet ing *makna aspektualitas inkoatif*, amargi dipuntitiki kaliyan tembung ‘wiwit’ ingkang nedahaken prastawa kasebat sampun dipunwiwiti.

2. *Aspektualitas progresif*

Aspektualitas progresif inggih menika bab ingkang nggambaraken kawontenan ingkang nembe kadadosan utawi nembe dipun-proses. *Aspektualitas progresif* saged dipuntitiki migunakaken PFA tembung ‘lagi (agi)’ saha ‘pinuju (nuju)’. Tuladhanipun inggih menika ‘aku **lagi ngrabuk** tanduran’

(Sumarlam, 2004: 178). Frasa ‘lagi ngrabuk’ menika kalebet ing *makna aspektualitas progresif*, amargi dipuntitiki kaliyan tembung ‘lagi’ ingkang nedahaken kawontenan ingkang nembe kadadosan utawi nembe dipun-proses.

3. *Aspektualitas kontinuatif*

Aspektualitas kontinuatif nggambaraken kawontenan ingkang ajeg kanthi wekdal ingkang dangu. nggambaraken kawontenan ingkang kadadosan kanthi tumemen saengga dipunpikantukaken kasil tartamtu. Titikanipun *aspektualitas kontinuatif* inggih menika migunakaken PFA tembung ‘tansah’, ‘tetep’, ‘pangguh’, ‘ajeg’, ‘isih’, saha ‘terus-terusan’. Tuladhanipun inggih menika ‘ibu **ajeg ngunjuk** jamu’ (Sumarlam, 2004: 182). Frasa ‘ajeg ngunjuk’ menika kalebet ing *makna aspektualitas kontinuatif*, amargi dipuntitiki kaliyan tembung ‘ajeg’ ingkang nedahaken kawontenan ingkang ajeg kanthi wekdal ingkang dangu.

4. *Aspektualitas duratif*

Aspektualitas duratif inggih menika *bab ingkang* nggambaraken kawontenan kanthi wekdalipun winates. Titikanipun inggih menika wekdal ingkang winates. *Makna aspektualitas duratif* ing Basa Jawi dipuntedahaken migunakaken PFA tembung ‘sedhela’, ‘sawetara wektu’, ‘sajerone/ sasuwene’, ‘sabrebetan’, ‘satleraman’, saha ‘pating’. Tuladhanipun inggih menika ‘aku **maca** koran **sedhela** terus mangkat’ (Sumarlam, 2004: 185). Frasa ‘maca sedhela’ menika kalebet ing *makna aspektualitas duratif*, amargi dipuntitiki kaliyan tembung ‘sedhela’ ingkang

nggambaraken kawontenan kanthi wekdalipun winates.

5. *Aspektualitas perfektif*

Aspektualitas perfektif inggih menika *aspektualitas* ingkang nggambaraken kawontenan ingkang sampun kadadosan, sampun rampung, saha sampun jangkep. *Makna aspektualitas* menika saged dipuntedahaken migunakaken PFA tembung ‘wis’, ‘uwis’, ‘wus’, ‘tau’, ‘mentas’, saha ‘lagi wae rampung’. Tuladhanipun inggih menika ‘aku melu bungah dene ing Surakarta **wis lair** tabloid Panakawan’ (Sumarlam, 2004: 191). Frasa ‘wis lair’ menika kalebet ing *makna aspektualitas perfektif*, amargi dipuntitiki kaliyan tembung ‘wis’ ingkang nggambaraken kawontenan ingkang sampun kadadosan, sampun rampung, saha sampun jangkep.

6. *Aspektualitas repetitif*

Aspektualitas repetitif inggih menika *aspektualitas* ingkang nggambaraken kawontenan ingkang dipunambali. Kawontenan ingkang saged dipunambali menika saged dipuntitiki migunakaken PFA tembung ‘meneh/ maneh’, ‘sepisan maneh’, saha ‘pisan engkas’. Tuladhanipun inggih menika ‘Sudjini **туру maneh**’ (Sumarlam, 2004: 193). Frasa ‘туру maneh’ menika kalebet ing *makna aspektualitas repetitif*, amargi dipuntitiki kaliyan tembung ‘maneh’ ingkang nggambaraken kawontenan ingkang dipunambali.

7. *Aspektualitas habituatif*

Aspektualitas habituatif inggih menika *aspektualitas* ingkang nggambaraken kawontenan ingkang ndadosaken pakulinten. Miturut Tadjuddin (lumantar Sumarlam, 2004: 208), *aspektualitas habituatif*

perangan saking kawontenan *iteratif*. Tegesipun kawontenan *habituatif* mesthi ngewrat *makna iteratif*. Ewondene, kawontenan *iteratif* boten mesthi ngewrat *makna habituatif*. *Aspek* menika saged dipuntitiki migunakaken PFA tembung ‘adate’, ‘padatan’, ‘padatane’, ‘adat saben’, ‘biasane’, ‘adhakane’, ‘lumrah’, ‘lumrahe’, saha ‘kulina’. Tuladhanipun inggih menika ‘**adate** sing **nutup** warung kuwi aku’ (Sumarlam, 2004: 207). Frasa ‘adate nutup’ menika kalebet ing *makna aspektualitas habituatif*, amargi dipuntitiki kaliyan tembung ‘adate’ ingkang nggambaraken kawontenan ingkang ndadosaken pakulinten.

8. *Aspektualitas iteratif/frekuensif*

Aspektualitas iteratif inggih menika *aspektualitas* ingkang nggambaraken kawontenan ingkang saged dipunambali. *Aspektualitas iteratif* menika saged dipunperang dados kalih kelompok, inggih menika *makna iteratif* kanthi *tingkat* inggil saha *tingkat rendah*.

Aspektualitas iteratif tingkat inggil inggih menika prastawa ingkang kadadosanipun dangu lajeng kadadosan malih kanthi wongsal-wangsul. *Aspektualitas iteratif tingkat* inggil saged dipuntitiki migunakaken PFA tembung kerep, asring, bola-bali, wola-wali, makaping-kaping, pijer, pijer-pijer, sedhela-sedhela. Tuladhanipun inggih menika ‘Badrun **bola-bali ngirim** layang kanggo ibune’ (Sumarlam, 2004: 196). Ewondene, *aspektualitas iteratif tingkat rendah* inggih menika prastawa ingkang kadadosanipun sekedhap lajeng kadadosan malih. *Aspektualitas iteratif tingkat rendah* gadhah titikan

saking tembung sok..., sok-sok, sok...sok..., kadhang-kadhang, kala-kala, kadhangkala, terkadhang, arang, saha arang-arang. Tuladhanipun ‘aku ora seneng marang wong sing **sok ngapusi**’ (Sumarlam, 2004: 196). Frasa ‘sok ngapusi’ menika kalebet ing *makna aspektualitas iteratif*, amargi dipuntitiki kaliyan tembung ‘sok’ ingkang nedahaken prastawa ingkang kadadosanipun dangu lajeng kadadosan malih kanthi wongsal-wangsul.

9. *Aspektualitas komitatif*

Aspektualitas komitatif inggih menika *aspektualitas* ingkang nggambaraken kalih kawontenan utawi langkung ingkang wekdalipun sesarengan. Menawi ing ragam ngoko titikanipun *aspektualitas komitatif* inggih menika karo, sambu, saha sinambi. Tuladhanipun inggih menika ‘aku **ngrungokaken tembang sinambi thenguk-thenguk** ing teras ngomah’ (Sumarlam, 2004: 212). Frasa ‘ngrungokaken tembang sinambi thenguk-thenguk’ menika kalebet ing *makna aspektualitas komitatif*, amargi dipuntitiki kaliyan tembung ‘sinambi’ ingkang nedahaken kawontenan ingkang dipuntindakaken sesarengan.

10. *Aspektualitas semelfaktif*

Aspektualitas semelfaktif nggambaraken kawontenan ingkang kadadosanipun namung kaping pisan saha prastawanipun kadadosan kanthi cepet saha wekdalipun boten dangu. *Aspektualitas semelfaktif* ugi dipunsebat *aspek spontanitas*, *aspek momentan*, *aspek momental*, utawi *aspek momentanus*. *Aspektualitas* menika saged dipuntitiki migunakaken tembung ‘ndadak’, ‘dadakan’, ‘dumadakan’,

‘sekonyong-konyong’, ‘ujug-ujug’, saha ‘mak...’. Tuladhanipun inggih menika ‘Tono **menek** kambil **ujug-ujug** tiba’ (Sumarlam., 2004: 215). Frasa ‘menek ujug-ujug’ menika kalebet ing *makna aspektualitas semelfaktif*, amargi dipuntitiki kaliyan tembung ‘ujug-ujug’ ingdkang nedahaken kawontenan ingkang kadadosanipun namung kaping pisan saha prastawanipun kadadosan kanthi cepet saha wekdalipun boten dangu.

11. *Aspektualitas intensif*

Aspektualitas intensif nggambaraken kawontenan ingkang kadadosan kanthi tumemen saengga dipunpikantukaken kasil tartamtu. Ing *aspektualitas intensif*, kawontenan ingkang dipuntedahaken *verba* dipuntindakaken mawi enggal-enggal, ananging taksih wonten watesan tartamtu kangge nyamektakaken paraganipun. Paraga kanthi tumemen saha sadhar taksih saged nyamektakaken utawi ngintenginten kawontenan ingkang badhe kalampahan.

Aspektualitas intensif titikanipun migunakaken tembung ‘age-age’, ‘gage-gage’, ‘gageyan’, ‘gya’, ‘agya’, ‘sigra’, ‘agahan’, ‘enggal’, saha ‘enggal-enggal’. Tuladhanipun inggih menika ‘Puwiyanto **enggal-enggal mlayu** liwat lawang mburi’ (Sumarlam, 2004: 220). Frasa ‘enggal-enggal mlayu’ menika kalebet ing *makna aspektualitas intensif*, amargi dipuntitiki kaliyan tembung ‘enggal-enggal’ ingkang nedahaken kadadosan kanthi tumemen saengga dipunpikantukaken kasil tartamtu.

C. CARA PANALITEN

Jinising panaliten kanthi irah-irahan ‘*Makna Aspektualitas Frase Verba Aktif ing Antologi Novel Emas Sumawur ing Baluarti Anggitanipun Partini B*’ menika kalebet ing panaliten *deskriptif* ingkang migunakaken *metode deskriptif*. Miturut pamanggihipun Sudaryanto (1988: 62), *metode deskriptif* inggih menika metode ingkang ngandharaken perkawis kanthi adhedhasar kasunyatan.

Data panaliten menika ukara-ukara ingkang ngewrat frasa *verba aktif* basa Jawi. Sumber *data* -ipun kapendhet saking sumber ingkang awujud seratan, inggih menika ingkang ngewrat bab frasa *verba aktif* basa Jawi ing antologi novel ‘Emas Sumawur ing Baluarti’ anggitanipun Partini B.

Panaliten kangge ngempalaken *data* migunakaken *teknik* maos saha cathet. Pramila, piranti ingkang dipunginakaken inggih menika kertu *data* minangka piranti kangge nyaring *data*.

Caranipun ngempalaken *data* ingkang dipuntindakaken inggih menika kanthi *teknik* maos saha *teknik* nyathet. Wonten ing *teknik* maos, panaliti maos antologi novel ‘Emas Sumawur ing Baluarti’ kanthi permati saha dipunambali wongsal-wangsul. Tahap salajengipun, ingkang dipuntindakaken inggih menika *teknik* nyathet, inggih menika nyathet *data* ing *kartu data*. Salajengipun, *data* dipunperang miturut jinising frasa *verba aktif* saha *makna aspektualitas*.

Analisis *data* ingkang dipuntindakaken inggih menika kaping setunggal, maos novel kanthi irah-irahan ‘Emas Sumawur ing

Baluarti' kanthi permati saha teliti saha manggihaken *data* awujud ukara-ukara ingkang ngewrat frasa *verba aktif* Basa Jawi ingkang migunakaken titikan awujud PFA. Tahap salajengipun, inggih menika nyerat ing kertu *data*. *Data* ingkang sampun dipunpanggihaken salajengipun dipunperang miturut jinis frasa *verba* saha makna *aspektualitas*. Salajengipun, perangan wujuding frasa *verba aktif* dipundhasari dhateng frasa *verba* inggih menika frasa *verba endosentrik modifikatif* (MDK), frasa *verba endosentrik koordinatif* (KDF), saha frasa *verba endosentrik apositif* (APF). Salajengipun, ngandharaken *data* ingkang sampun dipunanalisis, salajengipun dipunserat wonten ing salebeting *tabel analisis* kados wonten ngandhap menika.

Anggenipun ngesahaken *data* ing panaliten menika migunakaken *validitas* saha *reliabilitas*. *Validitas* data ing panaliten menika migunakaken *validitas intrarater* saha *interrater*. *Reliabilitas* ingkang dipunginakaken ing panaliten inggih menika *reliabilitas stabilitas*.

D. ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

Adhedhasar panaliten ingkang sampun dipuntindakaken, saged dipunpendhet asilipun. Ewondene, panaliten menika sampun kasil manggihaken 176 *data* babagan frasa *verba aktif* ingkang nedahaken makna *aspektualitas*. Asiling panaliten frasa *verba aktif* ing *antologi novel* 'Emas Sumawur ing Baluarti' wonten 2 jinis (frasa *verba endosentrik modifikatif* saha frasa *verba endosentrik koordinatif*).

1. Frasa Verba Modifikatif

Frasa *verba modifikatif* kadadosan saking *inti verba* saha *pewatas (modifier)* ingkang mapanipun ing ngajeng utawi wingking. Makna *aspektualitas* ingkang kadhapuk saking frasa *verba modifikatif* wonten 10 inggih menika *aspektualitas inkoatif*, *aspektualitas progresif*, *aspektualitas kontinuatif*, *aspektualitas duratif*, *aspektualitas perfektif*, *aspektualitas repetitif*, *aspektualitas habituatif*, *aspektualitas iteratif/ frekuensi*, *aspektualitas semelfaktif*, saha *aspektualitas intensif*.

a. Aspektulitas Inkoatif

Aspektualitas inkoaktif inggih menika bab ingkang nggambaraken kawontenan ingkang nembe dipunwiwiti utawi nedahaken prastawa ingkang sampun dipunwiwiti. Makna *aspektualitas inkoatif* ingkang migunakaken PFA wiwit saha awit. Tuladhanipun makna *aspektualitas inkoatif* kados tuladha ing ngandhap menika.

(a) **Wiwit ngunekake** musik, thethet thiyet tretet tretet jing jing jing, para nyonyah-nyonyah Landa lan nyonyah-nyonyah Jawa, sajak padha seneng banget. (ESiB/ 1/ 27/ 12/ 025)

Data ing inggil kalebet ing makna *aspektualitas inkoaktif*, amargi data kasebat wonten *indikator*-ipun ingkang awujud frasa, inggih menika 'wiwit ngunekake'. Frasa 'wiwit ngunekake' menika migunakaken PFA wiwit. Menawi dipuntingali anggenipun nyerat, frasa menika kadadosan saking *atribut-inti* (A-I). Tembung 'wiwit' ingkang mapanipun ing ngajeng minangka *atribut* saha tembung 'ngunekake' minangka *inti*. Tegesipun tembung

‘wiwit’ *fungsi*-ipun kangge ngandharaken tembung ‘ngunekake’.

Tegesipun frasa ‘wiwit ngunekake’ inggih menika tumindak nywantenaken ingkang kadadosanipun nembe kawiwitan. Saking ukara kasebat saged dipunandharaken bilih kawontenan bingah ingkang dipuntindakaken dening para nyonyah-nyonyah Walandi menika kawiwitan nalika musik dipunswantenaken.

b. Aspektualitas Progresif

Aspektualitas progresif inggih menika bab ingkang nggambaraken wiwitanipun sawijining kawontenan utawi nggambaraken kawontenan ingkang nembe kadadosan utawi nembe dipun-proses. *Makna aspektualitas progresif* ingkang migunakaken PFA lagi. Tuladhanipun *makna aspektualitas progresif* saged dipuntingali kados ing ngandhap menika.

(b) Lagi nyaritakake, wong-wong ing pulo Sawobah. (ESiB/ 1/ 11/ 13/ 008)

Data ing inggil kalebet ing *makna aspektualitas progresif*, amargi data kasebat wonten *indikator*-ipun ingkang awujud frasa inggih menika ‘lagi nyaritakake’. Frasa ‘lagi nyaritakake’ menika migunakaken PFA lagi. Menawi dipuntingali anggenipun nyerat, frasa menika kadadosan saking A-I. Tembung ‘lagi’ ingkang mapanipun ing ngajeng minangka *atribut* saha tembung ‘nyaritakake’ minangka *inti*. Tegesipun tembung ‘lagi’ *fungsi*-ipun kangge ngandharaken tembung ‘nyaritakake’.

Tegesipun frasa ‘lagi nyaritakake’ inggih menika anggenipun nyariosaken, nembe

dipuntindakaken utawi dipun-proses. Saking ukara kasebat saged dipunandharaken bilih kawontenan sawijining tiyang ingkang nembe nyariosaken tiyang-tiyang tartamtu ingkang mapanipun ing pulo Sawobah dening tiyang sanesipun.

c. Aspektualitas Kontinuatif

Aspektualitas kontinuatif inggih menika bab ingkang nggambaraken kawontenan ingkang ajeg kanthi wekdal ingkang dangu. *Makna aspektualitas kontinuatif* ingkang migunakaken PFA isih, tansah, saha taksih. PFA isih, tansah, saha taksih kalebet ing *makna aspektualitas kontinuatif*, amargi nedahaken kawontenan ingkang ajeg kanthi wekdalipun dangu. Tuladhanipun *makna aspektualitas kontinuatif* kados ing ngandhap menika.

(c) Wong ya isih nyembah brahala, nyembah watu barang. (ESiB/ 1/ 8/ 13/ 006)

Data ing inggil kalebet ing *makna aspektualitas kontinuatif*, amargi data kasebat wonten *indikator*-ipun ingkang awujud frasa inggih menika ‘isih nyembah’. Frasa ‘isih nyembah’ menika migunakaken PFA isih. Menawi dipuntingali anggenipun nyerat, frasa menika kadadosan saking A-I. Tembung ‘lagi’ ingkang mapanipun ing ngajeng minangka *atribut* saha tembung ‘nyaritakake’ minangka *inti*. Tegesipun tembung ‘isih’ *fungsi*-ipun kangge ngandharaken tembung ‘nyembah’.

Tegesipun frasa ‘isih nyembah’ inggih menika tumindak nyembah katindakaken kanthi ajeg, saha dipuntindakaken ing wekdal salajengipun. Saking ukara kasebat saged dipunandharaken bilih

sawijing tiyang nyariosaken taksih wonten tiyang ingkang nyembah brahala saha watu ing jaman samenika kanthi ajeg.

d. Aspektualitas Duratif

Aspektualitas duratif inggih menika bab ingkang nggambaraken kawontenan kanthi wekdalipun winates. *Makna aspektualitas duratif* ingkang migunakaken PFA sekedhap saha sawetawis. PFA sekedhap saha sawetawis kalebet ing *makna aspektualitas duratif*, amargi nedahaken kawontenan ingkang wekdalipun winates. Tuladhanipun *makna aspektualitas duratif* kados ing ngandhap menika.

(d) Sekedhap ningali padhusunan ing lengkehipun redi Sumbing. (ESiB/ 2/ 71/ 8/ 052)

Data ing inggil kalebet ing *makna aspektualitas duratif*, amargi data kasebat wonten *indikator*-ipun ingkang awujud frasa inggih menika ‘sekedhap ningali’. Frasa ‘sekedhap ningali’ menika migunakaken PFA sekedhap Menawi dipuntingali anggenipun nyerat, frasa menika kadadosan saking A-I. Tembung ‘sekedhap’ ingkang mapanipun ing ngajeng minangka *atribut* saha tembung ‘ningali’ minangka *inti*. Tegesipun tembung ‘sekedhap’ *fungsi*-ipun kangge ngandharaken tembung ‘ningali’.

Tegesipun frasa ‘sekedhap ningali’ inggih menika tumindak ningali menika kadadosan kanthi wekdal ingkang winates. Saking ukara kasebat saged dipunandharaken bilih sawijining tiyang ningali padhusunan ingkang mapanipun ing lengkehipun redi Sumbing kanthi wekdalipun boten dangu utawi wekdalipun winates.

e. Aspektualitas Perfektif

Aspektualitas perfektif inggih menika bab ingkang nggambaraken kawontenan ingkang sampun kadadosan, sampun rampung, saha sampun jangkep. *Makna aspektualitas perfektif* ingkang migunakaken PFA wis, mentas, mau, sasampunipun, sampun, wus, sawise, saha sabibaripun. PFA wis, mentas, mau, sasampunipun, sampun, wus, sawise, saha sabibaripun kalebet ing *makna aspektualitas perfektif*, amargi nedahaken kawontenan ingkang sampun rampung saha jangkep. Tuladhanipun *makna aspektualitas perfektif* kados ing ngandhap menika. **(e) Ha**, iya ta kae mbakyumu malah **wis nata** pasang gambar barang. (ESiB/ 1/ 2/ 4/ 002)

Data ing inggil kalebet ing *makna aspektualitas perfektif*, amargi data kasebat wonten *indikator*-ipun ingkang awujud frasa inggih menika ‘wis nata’. Frasa ‘wis nata’ menika migunakaken PFA wis. Menawi dipuntingali anggenipun nyerat, frasa menika kadadosan saking A-I. Tembung ‘wis’ ingkang mapanipun ing ngajeng minangka *atribut* saha tembung ‘nata’ minangka *inti*. Tegesipun tembung ‘wis’ *fungsi*-ipun kangge ngandharaken tembung ‘nata’.

Tegesipun frasa ‘wis nata’ inggih menika tumindak nata menika sampun dipuntindakaken ngantos rampung saha jangkep. Saking ukara kasebat saged dipunandharaken bilih sawijining tiyang ngendika kaliyan tiyang sanes ingkang wosipun nyaosi pirsu bilih mbakyunipun ingkang dipunajak gineman sampun rampung anggenipun nata pasang gambar.

f. Aspektualitas Repetitif

Aspektualitas repetitif inggih menika bab ingkang nggambaraken

kawontenan ingkang dipunambali. *Makna aspektualitas repetitif* ingkang migunakaken PFA rambah kaping enem, kaping pindho, maneh saha malih. PFA rambah kaping enem, kaping pindho, maneh saha malih kalebet ing *makna aspektualitas repetitif* amargi nedahaken kawontenan ingkang dipunambali. Tuladhanipun *makna aspektualitas repetitif* kados ing ngandhap menika.

(f) Anggonku **ngotret rambah kaping nem**, Truk, nanging dadi utawa orane, hlaa kuwi embuh. (ESiB/ 1/ 23/ 11/ 017)

Data ing inggil kalebet ing *makna aspektualitas repetitif*, amargi data kasebat wonten *indikator*-ipun ingkang awujud frasa inggih menika ‘ngotret rambah kaping nem’. Frasa ‘ngotret rambah kaping nem’ menika migunakaken PFA rambah kaping nem. Menawi dipuntingali anggenipun nyerat, frasa menika kadadosan saking I-A. Tembung ‘rambah kaping enem’ ingkang mapanipun ing wingking minangka *atribut* saha tembung ‘ngotret’ minangka *inti*. Tegesipun tembung ‘rambah kaping enem’ *fungsi*-ipun kangge ngandharaken tembung ‘ngotret’.

Tegesipun frasa ‘ngotret rambah kaping enem’ inggih menika tumindak ngotret utawi moto menika dipunambali wongsal-wangsul ngantos kaping enem. Saking ukara kasebat saged dipunandharaken bilih anggenipun moto dipunlampahi wongsal-wangsul kanthi winates, mandheg ing tumindak kaping enem.

g. Aspektualitas Habituatif

Aspektualitas habituatif inggih menika *bab* ingkang nggambaraken kawontenan ingkang

ndadosaken pakulinten. *Makna aspektualitas repetitif* ingkang migunakaken PFA umume, lumrahe, saha adat saben. PFA umume, lumrahe, saha adat saben kalebet ing *makna aspektualitas habituatif*, amargi nedahaken kawontenan ingkang ndadosaken pakulinten. Tuladhanipun *makna aspektualitas habituatif* kados ing ngandhap menika.

(g) Seje karo wong wadon, **umume migatekake** banget nyang mitra, mulane lagi ya repot kaya ngapa, iya weruh wae. (ESiB/ 1/ 25/ 7/ 023)

Data ing inggil kalebet ing *makna aspektualitas habituatif*, amargi data kasebat wonten *indikator*-ipun ingkang awujud frasa inggih menika ‘umume migatekake’. Frasa ‘umume migatekake’ menika migunakaken PFA umume. Menawi dipuntingali anggenipun nyerat, frasa menika kadadosan saking A-I. Tembung ‘umume’ ingkang mapanipun ing ngajeng minangka *atribut* saha tembung ‘migatekake’ minangka *inti*. Tegesipun tembung ‘umume’ *fungsi*-ipun kangge ngandharaken tembung ‘migatekake’.

Tegesipun frasa ‘umume migatekake’ inggih menika tumindak migatekake kawontenanipun ndadosaken pakulinten. Saking ukara kasebat saged dipunandharaken bilih tiyang estri menika limrahipun migatosaken kaliyan garwanipun saha nggatosaken bab-bab ingkang sepele ing saben dintenipun. Tegesipun tumindak migatosaken garwa menika sampun limrah dipuntindakaken tiyang estri ing masarakat.

h. Aspektualitas Iteratif/ Frekuensi

Aspektualitas iteratif inggih menika bab ingkang nggambaraken kawontenan ingkang saged dipunambali.

Aspektualitas iteratif tingkat rendah inggih menika prastawa ingkang kadadosanipun sekedhap lajeng kadadosan malih. *Makna aspektualitas iteratif kanthi tingkat rendah* migunakaken PFA kadhangkala, sok, sedhela-sedhela, sekedhap-sekedhap, sawanci-wanci, saha terkadhang. PFA kadhangkala, sok, sedhela-sedhela, sekedhap-sekedhap, sawanci-wanci, saha terkadhang kalebet ing *makna aspektualitas iteratif*, amargi nedahaken kawontenan ingkang ndadosaken pakulinten.

Aspektualitas iteratif tingkat inggil inggih menika prastawa ingkang kadadosanipun dangu lajeng kadadosan malih kanthi wongsal-wangsul. *Makna aspektualitas iteratif tingkat inggil* migunakaken PFA asring. *Makna aspektualitas iteratif tingkat inggil* saged dipuntingali ing tuladha ngandhap menika. Tuladhanipun *makna aspektualitas iteratif* kados ing ngandhap menika.

(h) Tepang kula kaliyan mas Jayadi, nalika piyambakipun **asring nggereg** maesa-lembu saking Bekonang. (ESiB/ 2/ 310/ 3 / 163)

Data ing inggil kalebet ing *makna aspektualitas iteratif*, amargi data kasebat wonten indikator-ipun ingkang awujud frasa inggih ‘asring nggereg’. Frasa ‘asring nggereg’ menika migunakaken PFA asring. Menawi dipuntingali anggenipun nyerat, frasa menika kadadosan saking A-I. Tembung ‘asring’ ingkang mapanipun ing ngajeng

minangka *atribut* saha tembung ‘nggereg’ minangka *inti*. Tegesipun tembung ‘asring’ *fungsi*-ipun kangge ngandharaken tembung ‘nggereg’.

Tegesipun frasa ‘asring nggereg’ inggih menika tumindak nggereg nedahaken bilih kadadosanipun dangu lajeng kadadosan malih kanthi wongsal-wangsul. Saking ukara kasebat saged dipunandharaken bilih anggenipun tepang tiyang ingkang kagungan asma Jayadi menika amargi, piyambakipun kerep nggereg lembu saking Bekonang. Dados, pakaryan nggereg menika dipuntindakaken Jayadi boten namung sepisan kanthi migunakaken wekdal dangu saha dipunambali ing wekdal tartamtu.

i. Aspektualitas Semelfaktif

Aspektualitas semelfaktif inggih menika bab ingkang nggambaraken kawontenan ingkang kadadosanipun namung kaping pisan saha prastawanipun kadadosan kanthi cepet saha wekdalipun boten dangu. *Makna aspektualitas semelfaktif* ingkang migunakaken PFA kathik, ujug-ujug, saha dadak. PFA kathik, ujug-ujug, saha dadak. kalebet ing *makna aspektualitas semelfaktif*, amargi nedahaken kawontenan ingkang kadadosanipun namung kaping pisan kanthi wekdal ingkang cepet. Tuladhanipun *makna aspektualitas semelfaktif* kados ing ngandhap menika.

(i) Wong pindhah omah wae **kathik ngarepake** bakda. (ESiB/ 1/ 1/ 2/ 001)

Data ing inggil kalebet ing *makna aspektualitas semelfaktif*, amargi data kasebat wonten indikator-ipun ingkang awujud frasa inggih menika ‘kathik ngarepake’. Frasa ‘kathik ngarepake’ menika

migunakaken PFA kathik. Menawi dipuntingali anggenipun nyerat , frasa menika kadadosan saking A-I. Tembung ‘kathik’ ingkang mapanipun ing ngajeng minangka *atribut* saha tembung ‘ngarepake’ minangka *inti*. Tegesipun tembung ‘kathik’ *fungsi*-ipun kangge ngandharaken tembung ‘ngarepake’.

Tegesipun frasa ‘kathik ngarepake’ inggih menika tumindak ngarepake kadadosanipun namung kaping pisan saha kadadosan kanthi cepet. Saking ukara kasebat saged dipunandharaken bilih Gareng menika matur kaliyan Petruk kanthi spontan ingkang wosipun inggih menika menawi Petruk menika menapa kedah pindhah griya nalika bada. Tegesipun Gareng menika nyindhir Petruk, amargi ing ukara salajengipun nedahaken bilih Petruk menika sampun kagungan griya paling sae ing kampungipun.

j. Aspektualitas Intensif

Aspektualitas intensif inggih menika bab ingkang nggambaraken kawontenan ingkang nindakaken pakaryan kanthi tumemen saengga dipunpikantukaken kasil tartamtu. *Makna aspektualitas intensif* ingkang migunakaken PFA enggal saha enggal-enggal. PFA enggal saha enggal-enggal kalebet ing *makna aspektualitas intensif* amargi nedahaken kawontenan ingkang nindakaken pakaryan kanthi tumemen saengga dipunpikantukaken kasil tartamtu. Tuladhanipun *makna aspektualitas intensif* kados ing ngandhap menika.

- (j) Karo mesem-mesem Musa celathu marang Rohaya mangkene, ‘Rohaya, ayo

enggal mulih saiki! (ESiB/ 1/ 14/ 6/ 011)

Data ing inggil kalebet ing *makna aspektualitas intensif*, amargi data kasebat wonten *indikator*-ipun ingkang awujud frasa inggih ‘enggal mulih’. Frasa ‘enggal mulih’ menika migunakaken PFA enggal. Menawi dipuntingali anggenipun nyerat, frasa menika kadadosan saking A-I. Tembung ‘enggal’ ingkang mapanipun ing ngajeng minangka *atribut* saha tembung ‘mulih’ minangka *inti*. Tegesipun tembung ‘enggal’ *fungsi*-ipun kangge ngandharaken tembung ‘mulih’.

Tegesipun frasa ‘enggal mulih’ inggih menika tumindak mulih ingkang kadadosan kanthi tumemen saengga dipunpikantukaken kasil tartamtu. Saking ukara kasebat saged dipunandharaken bilih Musa menika kanthi tumemen ndhawuhi Rohaya supados mulih. Dados, Musa anggenipun ndhawuhhi Rohaya enggal wangsul menika supados Rohaya saged dipunpangguhaken kaliyan piyambakipun. Bab menika dipuntedahaken ing ukara salajengipun inggih menika ‘Kowe kudu sadhiya-sadhiya anggonmu bakal ditemokake karo aku mengko sore’.

2. Frasa Verba Koordinatif

Frasa *verbal koordinatif* inggih menika kalih utawi langkung tembung *kriya* ingkang dipungandheng kanthi migunakaken tembung pangandheng. *Makna aspektualitas* ingkang kadhapuk saking frasa *verba koordinatif* wonten 1 inggih menika *aspektualitas komitatif*.

a. Aspektualitas Komitatif

Aspektualitas komitatif inggih menika bab ingkang nggambaraken kalih utawi langkung kawontenan ingkang wekdalipun sesarengan. Makna *aspektualitas komitatif* migunakaken PFA lan, kaliyan, saha sarta. PFA lan, kaliyan, saha sarta kalebet ing makna *aspektualitas komitatif*, amargi nedahaken. kawontenan ingkang nindakaken pakaryan kanthi sesarengan. Tuladhanipun makna *aspektualitas komitatif* kados ing ngandhap menika.

(k) Sanyatane ora liya mung arep nganakake sawijining babadan pangreh kang **migatekake lan nyawang** kaanane kutha kono (ESiB/1/ 40/ 2/ 032).

Data ing inggil kalebet ing makna *aspektualitas komitatif*, amargi data kasebat wonten indikator-ipun ingkang awujud frasa inggih ‘migatekake lan nyawang’. Frasa ‘migatekake lan nyawang’ menika migunakaken PFA lan. Mekaten ugi dhateng data 33, 35, 43, 64, 89, 98, saha 111. Data menika beda kaliyan data ingkang kalebet ing frasa *verba aktif modifikatif*, amargi tembung ‘lan’ ingkang awujud tembung panggandheng ingkang *fungsi* -ipun kangge nggandheng kalih tembung utawi langkung. Dados, boten saged dipunserat migatekake lan utawi lan mbecikake. Amargi, tembung ‘lan’ menika mapanipun kedah wonten ing antawisipun 2 tembung utawi langkung. Pramila, kedah dipunserat migatekake lan mbecike.

Tegesipun frasa ‘migatekake lan mbecike’ inggih menika tumindak migatekake lan mbecike kadadosanipun dipuntindakaken

kanthi sesarengan. Saking ukara kasebat saged dipunandharaken bilih sawijining tiyang badhe ngawontenaken pakempalan supados saged migatosaken kawontenan ing kitha saengga kithanipun saged sae.

E. DUDUTAN

Adhedhasar asiling panaliten saha pirembagan babagan makna *aspektualitas* frasa *verba* ing novel Emas Sumawur ing Baluarti saged dipunpendhet dudutanipun kados ing ngandhap menika.

1. Wujud frasa *verba* ingkang dipunpanggihaken ing novel Emas Sumawur ing Baluarti saha nedahaken makna *aspektualitas* inggih menika frasa *verba modifikatif* saha frasa *verba koordinatif*.
2. Makna *aspektualitas* ingkang kadhapuk saking frasa *verba* ing novel Emas Sumawur ing Baluarti dipunpanggihaken 11 inggih menika: (a) *inkoatif* ingkang dipuntedahaken dening PFA **wiwit** saha **awit**; (b) *progresif* ingkang dipuntedahaken dening PFA **lagi**; (c) *kontinuatif* ingkang dipuntedahaken dening PFA **isih**, **tansah**, saha **taksih**; (d) *duratif* ingkang dipuntedahaken dening PFA **sekedhap** saha **sawetawis**; (e) *perfektif* ingkang dipuntedahaken dening PFA **wis**, **mentas**, **mau**, **sasampunipun**, **sampun**, **wus**, **sawise**, saha **sabibaripun**; (f) *repetitif* ingkang dipuntedahaken dening PFA **rambah kaping enem**, **kaping pindho**, **maneh**, saha **malih**; (g) *habituatif* ingkang dipuntedahaken dening PFA **umume**, **lumrahe**, saha **adat saben**; (h) *iteratif* ingkang

dipuntedahaken dening PFA **kadhangkala, sok, sedhela-sedhela, sekedhap-sekedhap, sawanci-wanci, terkadhang, saha asring;** (i) *semelfaktif* ingkang dipuntedahaken dening PFA **kathik, ujug-ujug,** saha **dadak;** (j) *intensif* ingkang dipuntedahaken dening PFA **enggal saha enggal-enggal;** (k) *komitatif* ingkang dipuntedahaken dening PFA **karo, sinambi, lan, kaliyan,** saha **sarta.**

Yogyakarta : Gadjah mada University Press.

Sumarlam. 2004. *Aspektualitas Bahasa Jawa Kajian Morfologi dan Sintaksis.* Surakarta: Pustaka Caraka.

Tarigan, Henry Guntur .1985. *Pengajaran Semantik.* Bandung: Angkasa.

_____. 1985. *Prinsip-Prinsip Dasar Sintaksis.* Bandung: Angkasa.

KAPUSTAKAN

Arifin, Zaenal dan Junaiyah. 2008. *Sintaksis untuk Mahasiswa Strata Satu Jurusan Bahasa atau Linguistik dan Guru Bahasa Indonesia SMA/SMK.* Jakarta: PT. Grasindo.

Chaer, Abdul. 1988. *Tata Bahasa Praktis Bahasa Indonesia.* Jakarta: Bhratara Karya Aksara.

Muslich, Masnur. 2008. *Tata Bentuk Bahasa Indonesia.* Jakarta: Bumi Aksara.

Partini B. 2010. *Emas Sumawur ing Baluarti.* Yogyakarta: Pura Pustaka.

Poerwadarminta. 1939. *Baoesastra Djawa.* Groningen Batavia: J.B Wolters' Uitgevers-Maatschappij.

Ramlan. 2005. *Ilmu Bahasa Indonesia Sintaksis.* Yogyakarta: CV. Karyono.

Sasangka, Sry Satriya Tjatur Wisnu. 2001. *Paramasastra Gagrag Anyar Basa Jawa.* Jakarta: Yayasan Paramalingua.

Sudaryanto. 1988. *Metode Linguistik, Kearah Memahami Metode Linguistik.* Bagian pertama.